

חובת קבורה והנאה מן המת בהשתלת איברים.

ויקרבו ימי ישראל למות. ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו, אם נא מצאתי הן בעיניך, שים נא ירך תחת ירכי, ועשית עמדי חסד ואמת, אל נא תקברני במצרים. ושכבתי עם אבותי, ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם. ויאמר: אנכי אעשה כדברך. ויאמר, השבעה לי. וישבע לו. וישתחו ישראל על ראש המטה.

(בראשית מז, כט-לא)

חלק ניכר מפרשתנו עוסק במותו של יעקב, ובקיום המדוקדק של צוואתו, להובילו לקבורה בארץ ישראל. ואכן, מרגע שבו אדם מסתלק מן העולם, מוטלת על כתפי קרוביו האחריות לדאוג לכבודו. הדאגה לכבוד המת מחייבת טיפול בקבורתו, ליוויו, וכל הנדרש לכבודו. במשנה בתחילת פרק שני בברכות נאמר, כי העוסק בכבוד המת פטור מכל המצוות האמורות בתורה. חלק מהראשונים מבארים דין זה בכך שזהו כבודו של המת, שקרוביו פונים מכל עסקיהם ואינם עוסקים אלא בכבודו ובצרכיו.

מספר הלכות נאמרו באיסור "ניוול המת", הנובע מהחובה לכבוד המת, החל באיסור להלין את נבלת תלוי, דרך ההלכות המחייבות הובלה מכובדת (ולא על גבי חמור, למשל), ועד לאיסור על קיום מצוות מופגן בפניו של מת (או אפילו בבית הקברות), מטעם "לועג לרש", הלעג שיש מול המת שאינו יכול לקיים מצוות אלו.

במאמר קצר זה נסקור שני היבטים הקשורים בכבוד המת, חובת קבורתו, ואיסור ההנאה ממנו, בנוגע לתרומת איברים מן המת. בדיון הרחב הקיים בנושא, עיקר הדיון הוא על קביעת שעת המוות: מתי האדם ייחשב למת, כך שיתאפשר ליטול ממנו איברים לשם הצלת חיים. אך לצד דיון זה מתקיים דיון נוסף: האם נטילת איברים מן המת, אינה נחשבת כניוולו של המת? האם אין בכך ביטול של חובת הקבורה שלו? והאם יש בכך משום "הנאה מן המת"?

בעוד שהדיון על ניוול המת עוסק בשאלת חלות האיסור במצב פיקוח נפש, או במקום צורך, וכן בשאלה האם הדבר תלוי בהסכמתו מחיים של התורם או לא, הרי שבתוך הדיון על חיוב הקבורה של המת ואיסור ההנאה מן המת אנו מצאים סברא מחודשת ויסודית בהלכה זו, אותה נסקור – ובפרט בדעתו של הגרש"ז אוירבאך זצ"ל לגביה.

בשונה ממצבים של פיקוח נפש, שבהם לדעת רוב הפוסקים ניתן להשתמש באיברים מן המת על אף שאלו אסורים בהנאה, על פי הכלל שקבע רבי יוחנן בתלמוד בבלי (פסחים כה, ע"א):

"בכל מתרפאין חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים". וכדברי רש"י שם: "בכל מותר להתרפא – אפילו באיסורי הנאה", הרי שבהשתלות שאינן מבוצעות לצרכי הצלת נפשות (כמו השתלת קרנית מן המת), יש לדון באיסור הנאה מן המת. האם נטילת אבר מן המת והשתלתו בגוף אדם אחר איננה נחשבת "הנאה מן המת" האסורה?

על מדוכה זו ישבו כמה מגדולי הפוסקים. אחת הטענות המקוריות ביותר בענין, נתחדשה על ידי הרב איסר אונטרמן זצ"ל, הרב הראשי לישראל לשעבר. בתשובתו, הוא כותב שאין לדון את ההשתלה כלל כהנאה מן המת, מאחר שאותו איבר הניטל מן המת, הלא מתחבר לגוף חי ולמעשה חוזר לחיים, ואז פוקע האיסור מתחילה, ונמצא שהמושתל, המשתמש באבר זה – אינו נהנה כלל מן המת. במכתבו לרב אונטרמן, כותב רבי שלמה זלמן אוירבאך (שו"ת מנחת שלמה חלק ב סימן פד): "אין כל ספק שדבריו כנים ואמיתיים". עם זאת, הגרש"ז מפלפל בשאלה, האם לאור העובדה שמדובר באיסורי הנאה, אין לטעון כי עצם ההפיכה של דבר מה האסור בהנאה, לדבר המותר בהנאה, לא תיחשב כחלק בלתי נפרד מההנאה עצמה.

טענה זו, עשויה להשפיע גם על שאלה נוספת. כידוע, קיים חיוב מן התורה על קבורת המת (עיין יביע אומר ג, יורה דעה כב לשיטות השונות והשפעתן על הנושא). האם נטילת האבר והשתלתו בגוף אדם אחר, במקום לקברו, נחשבת כביטול של מצוות הקבורה? בנשמת אברהם (יורה דעה סימו שמוט, במהדורה הישנה – חלק ב עמ' רסב) כתב, שהרב יהושע נויבירט זצ"ל כתב לו, שלפי סברת הרב אונטרמן, שכפי שראינו הסכים לה הגרש"ז אוירבאך, שעל ידי ההשתלה מתעורר אותו האיבר לחיים, אם כן כשם שאמרנו שמשום כך אין בזה משום הנאה מן המת, כמו כן לא יהיה בו חיוב קבורה, שהרי אין חובה לקבור אבר חי!

אמנם, הגרש"ז עצמו לא הסכים לכך. במכתבו לפרופ' הרב סופר, כותב הגרש"ז, כי אין כל קשר בין הנידונים. בשאלת ההנאה מן המת, ההנאה בפועל איננה מתקיימת באבר המת, אלא דווקא באיבר השב לחיים (והרי אם לא היה חוזר ופועל כחי בגוף המושתל – לא הייתה כל הנאה ממנו). משום כך, אין זו נחשבת הנאה מן המת כלל. אבל לגבי חיוב קבורה, הרי ברגע שבו מת האדם, חלה על גופו מצוות קבורה, וכשאנו משתילים את האיבר – אנו למעשה מפקיעים מצווה וחובה זו מאותו האיבר. משום כך, שייך לומר שהדבר אסור (חשוב לציין כי הגרש"ז אינו עוסק בהשתלה במצבי פיקוח נפש).

מעניין ביותר לראות את ההסתכלות של הגרש"ז בנקודה זו: אין ספק כי שריפת איבר, למשל, נחשבת להפקעה של מצוות הקבורה; אך האם אין הדבר שונה כשמצוות הקבורה מופקעת על ידי "חזרה לאחור"? הלא סיבת החיוב עצמה מתבטלת – האבר שב לחיים! ניתן להעמיק בנקודה זו באמצעות השוואה של המקרה הזה למקרה היפותטי של אדם שמת (וממילא חלה עליו חובת קבורה), ויש בידינו להשיבו לחיים באמצעים רפואיים מסויימים. האם הדבר ייחשב כהפקעה של חובת הקבורה? בוודאי שלא! ייתכן כי ההבחנה בין מקרה היפותטי זה לבין המקרה של השתלת איברים, נעוצה בכך שהאיבר חזר לחיים בגוף אחר, ואילו הגוף המקורי היה ונשאר מת. הבדל זה גורם לנו לדון את ההשתלה כנתינת חיים חדשים לאיבר, ולא כחזרה

בית מדרש גבוה
להלכה ורפואה
BEIT MEDRASH GOVOHA FOR
MEDICAL HALACHA

פרשת ויחי תשע"ט

הרב יוסי שפרונג - ראש בית המדרש

שלו לחיים. חזרה לחיים עוקרת מאליה את חובת הקבורה, בעוד שחיים חדשים נחשבים כהפקעה שלה.

